



**NORSK
HÅNDVERKSINSTITUTT**
SENTER FOR IMMATERIELL KULTURARV

DUODJI – SAMISK HÅNDVERK

Sjøsamiske koftebelter med kråkesølvdekor - riebangolleherven

Av Jorunn Løkvold, tekstilduodjifaget
Stipendiat i håndverk ved Norsk Håndverksinstitutt
1.10.2017

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse.....	2
Bakgrunn	3
Kråkesølvbelter <i>hearvaavvi</i> som fordypningsområde	4
Research om kråkesølvbelter	4
Besøk hos tidsvitne.....	4
Besøk på museum.....	5
Gjennomgang av skriftlig kildemateriale	7
De gamle beltene	7
Kråkesølvdekor.....	7
Montering, bakside og kanting	9
Kanting	9
Feste	10
Kopiering av tradisjonelle belter.....	11
Mine belter	12
Materialet.....	13
Fyll.....	13
Kråkesølv.....	14
Applikasjon	14
Kråkesølvbelte 2017 modell	15
Mine tanker etter første året.....	17

Bakgrunn

Samisk språk og koftebruk forsvant fra flere kystområder i Nord-Norge gjennom en aktiv fornorskningpolitikk fra midten av 1800-tallet og frem til 1980-tallet, dette rammet spesielt kystområdene i Nordre-Nordland, Troms og Vest-Finnmark. Gjennom et omfattende revitaliseringsprosjekt på slutten av 1990-tallet begynte samene langs kysten å ta tilbake sine tradisjonelle klestradisjoner. Prosjektet var et samarbeidsprosjekt mellom kommunene Loppa/Kvænangen og Kåfjord. Resultatet var at vi fikk kofter igjen og det ble gitt nytt liv til kråkesølvteknikken.

Dette bruddet i produksjonen av tradisjonshåndverket førte til at det var i ferd med å forsvinne, dermed forekom det ikke en naturlig videreføring mellom generasjonene. Det har vært et omfattende arbeid med å gjenskape håndverket og tradisjonene. En sentral kilde for rekonstruksjonsarbeidet som ble gjort, var en samling belter som ble samlet inn i Øksfjordområdet i begynnelsen av 1900-tallet og befinner seg på Norsk folkemuseum. I dekoren på disse beltene er det applikert med kråkesølv. Denne teknikken blir derfor en viktig del av det tradisjonelle håndverket og beltene danner grunnlaget for hvordan koftebeltene våre ser ut i dag.

Det er ingen gjenlevende kulturbærere eller tidsvitner innenfor dette feltet i dag, så det er viktig å ivareta og utvikle tradisjonen for å holde den levende. Kofter og belter er en viktig del av samenes identitet, og viser tilhørighet. For å kunne utvikle og videreføre denne håndverkstradisjonen er det viktig å rekruttere fagfolk og håndverkere *duojárer* til faget.

I løpet av dette året har jeg hatt Gry Fors som faglig veileder. Hun var sentral i rekonstruksjonsarbeidet, og er den fremste fagperson som utøver den tradisjonelle håndverksteknikken med kråkesølv i dag. Hun er også medforfatter av boka *Vår folkedrakt*, som er skrevet etter rekonstruksjonsprosjektet og handler om sjøsamiske klestradisjoner.

Kråkesølvbelter *hearvaarvi* som fordypningsområde

I mitt første år som håndverksstipendiat vil jeg fokusere mitt arbeide mot de kystsamiske koftebeltene og den tradisjonelle applikasjonsteknikken med kråkesølv. Mitt mål er å bli trygg i håndverket og samtidig skape eget uttrykk med utgangspunkt i tradisjonen.

Jeg ville gjøre undersøkelser omkring temaet ved å oppsøke tidsvitner, besøke museer og studere de gamle beltene, og søke i kildemateriale etter beskrivelser av kråkesølvbelter. Jeg ville arbeide med å gjenskape og fornye belter med utgangspunktet i det gamle og tradisjonelle. Jeg ønsket også å finne ut om det har vært andre bruksområder for kråkesølvdekorering og om denne teknikken er blitt brukt i et større geografisk område. Denne prosessen har jeg dokumentert og formidlet underveis, gjennom bilder og tekst på min blogg og via instagram.

Research om kråkesølvbelter

Besøk hos tidsvitne

Det fins et tidsvitne, den eneste og eldste personen man kjenner til, som husker kråkesølv i bruk. Sammen med veileder startet jeg stipendiatarbeidet med å besøke Margit Knutsen, som er fra Sandland i Loppa kommune. Margit sydde ikke belter selv, men har minner fra sin barndom. Margit er snart 90 år. Hun husker ikke like godt lenger, men hun kunne fortelle at hun plukket kråkesølv sammen med sin bestemor, som fortalte henne at hun skulle bruke det til pynt i belter. Kråkesølvet plukket de på fjellet Hettekeila, på Sandland. Hun husker også at hennes bestefar laget en liten kost til henne, som hun kunne børste rent kråkesølvet med. Det var spesielt å møte en som husker kråkesølv i bruk i sin levetid, og hennes minner forteller oss at belter ble sydd helt frem til 1930-tallet, i alle fall i Loppa.



Margit og meg

Besøk på museum

Siden det ikke fins mennesker som kan formidle blir gjenstandene i seg selv viktige kilder. Jeg besøkte Norsk folkemuseum i Oslo for å studere beltene som er der. Jeg fikk tilgang til arkivet og fikk studert beltene på nært hold. Jeg fikk studert beltenes utforming, hvilke materialer og hvilke søm- og monteringsteknikker som har blitt brukt. Dette dokumenterte jeg gjennom skisser, tekst og bilder. Jeg fant få skriftlige opplysninger om beltene.



Beltesamling fra Øksfjord



Belter, Tromsø museum

Jeg har også vært på Tromsø museum, der fant jeg to gamle belter. Dette er belter som er svært like de kråkesølvbeltene som fins på Norsk folkemuseum. På disse to beltene er det ikke spor etter kråkesølv. Det var også her lite skriftlig informasjon å finne om beltene. Man får vite tidsperiode for når de er kommet til muséet, noe som kan tyde på at beltene med stor sannsynlighet er samlet inn i kystsamisk område, og i samme tidsperiode som beltene i Øksfjord samlingen.

Gjennomgang av skriftlig kildemateriale

Vi har i dag tilgang til en del skriftlig kildemateriale som omhandler kystsamiske klestradisjoner takket være rekonstruksjonsprosjektet. Fra Kåfjord og Lyngen er det ingen bevarte gjenstander eller belter som man kjenner til, men det ble gjort et funn av gamle, håndskrevne nedtegnelser fra slutten av 1800-tallet om klestradisjoner og levesett i Lyngen. Dette funnet er en viktig kilde og nedtegnelsene ble samlet i en bok *Lappenes forhold*.

Av kilder jeg har lagt til grunn for mitt arbeide, vil jeg nevne her

Lappenes forhold, nedskrevet 1896-98 av skolelærer Ole Thomassen om Lyngen og Porsanger herreder, Sámi Giellaguovddás – Samisk språksenter, Kåfjord kommune, 1999, Nordkalott-Forlaget.

Vår folkedrakt, Sjøsamiske klestradisjoner, Gry Fors og Ragnhild Enoksen, 1991, Sámi Instituhtta, Davvi girji o.s.

Festskrift til Ørnulv Vorren, Tromsø museums skrifter xxv.

"Om sjøsamene"- og andre skrifter, Ivar Bjørklund og Harald Gaski, 2014, Calliid Lágádus. Boken inngår også i serien Tromsø museum skrifter xxxv

De gamle beltene

Det å få besøke muséene og få tilgang til arkivene der for å se på de gamle beltene var svært viktig for meg og en lærerik opplevelse. Jeg kjente til beltene som var produsert etter prosjektet, men hadde aldri sett originalene. Kråkesølvbeltene på muséet var i virkeligheten veldig ulik det jeg hadde sett for meg. Beltene var smalere og kortere enn jeg hadde forventet. Sømmene og dekoren var mye enklere utformet og dekorert enn slik det gjøres i dag. Dekoren var heller ikke lagt i rette linjer, slik det blir gjort nå. Det var lite skriftlige opplysninger å finne om beltene, materialene var kort beskrevet og innsamlingssted var oppgitt på noen av beltene.

Kråkesølvdekor

De gamle kråkesølvbeltene er ulikt utformet, men har mange likehetstrekk i dekoren. Det som går igjen er taggemønster, kryss, stolper og firkanter i ulike størrelser. Pynten er lagt i gjentakende rapporter og bak noen deler er det lagt

kråkesølv, som synes gjennom et hull i stoffet. Man kan se at hullene til kråkesølvet er utvidet som følge av bruk og kråkesølvbitene har falt ut. De små klededelene i dekoren har også begynt å rakne i kantene. På noen av beltene er det ikke brukt kråkesølv i dekoren, men en kontrastfarge som skaper samme virkning.



Et belte fra samlingen på Norsk folkemuseum

Framsiden på beltet er av vadmel, mens dekordelene er av et tynnere kledestoff. Kleden på beltene virker å være av tettere vevd kvalitet enn det vi får kjøpt i dag. For å lære mer om ullstoff besøkte jeg Lillehammer Uldvarefabrik og fikk en omvisning der av hele behandlingsprosessen for ull, fra den kommer inn som klippet ull fra sauene og helt frem til ferdig vevde stoffer. Jeg fikk innføring i alle prosesser fra vask, innfarging, karding, spinning, veving og tilslutt kvalitetssikring av produktet, en prosess som fremdeles ble gjort for hånd.

På beltene er kledebitene i pynten sydd på for hånd, de er sydd med tråd i kontrastfarge og med attersting som følger kantene på bitene, sømmen utgjør en del av dekoren samtidig som den holder kråkesølvet på plass. Bitene er ikke kastet over rundt kantene.



Dekor uten kråkesølv

Montering, bakside og kanting

Baksiden av beltene er av strie, vadmél eller skinn. På beltene med vadmél eller strie på baksiden kan man se at sømmen av applikasjonen som er på framsiden går igjennom lagene. Det virker ikke som at det er noe type fyll i beltene.



Bakside, belte på Norsk folkemuseum



Kanting med hvitt saueskinn, ullgarnsstikling rundt kanten.

Kanting

Kanting av beltene er gjort på ulike måter. Av de skriftlige kildene kan man lese at kanten var av rein- eller saueskinn. Et av beltene var kantet med bomullsband ellers hadde de andre beltene kanter av skinn. Skinnen som var brukt til kanting

var gjerne hvitt, garvet bukskinn fra sau. Dette for å få en fin, hvit kant på stasbeltene. Beltene ble også kantet med brunt, garvet reinskinn. Skinnkantene er sydd på ulike måter. Kantebåndet er sydd rett mot rett på forsiden av beltet, deretter brettet over og sydd fast på baksiden, samtidig som det er sydd en ullgarnsstikling fast på forsiden som følger kantebåndet. Ullgarnet er sydd fast med lysere tråd.

Feste

Festeløsning på beltene varierer også noe. Det var flere med en tvunnet skinnsnor i den ene enden og hempe av skinn i den andre enden, et annet belte festes med vanlig beltespenne. Utfra lengden på beltene kan man tenke seg at endene festes mot hverandre, mens belter som sys i dag festes med beltespenne og endene overlapper hverandre.



Tvunnet skinnhempe



Skinnsnorer

Kopiering av tradisjonelle belter

Å lære om de tradisjonelle beltene, og samtidig få utviklet egen ferdighet og eget håndverksuttrykk, har vært et mål, og jeg har i prosessen laget kopier av noen av beltene. Å kopiere beltene har gitt meg kjennskap til materialene og hvilke arbeidsprosesser som ligger bak hvert belte. Dette har også fått meg til å reflektere over hvilke forutsetninger de er produsert under, derfor har jeg i denne prosessen gjort forsøk på å tilnærme meg de arbeidsforholdene håndverkerne hadde for ca 200 år siden. Jeg har prøvd ut de arbeidsredskapene de trolig hadde tilgang til, som kniv, store sakser, øye- og fingermål. Enkelte av beltene så også ut som at de kan ha blitt sydd med bruk av sveive symaskin.



Kopi av belte fra samlingen på Norsk Folkemuseum

Mine belter

Etter museumsbesøkene og kopiering av de gamle tradisjonelle beltene ville jeg jobbe frem mitt uttrykk for koftebelter. Jeg har opp igjennom tiden studert de ulike uttrykk belter har, med et mål om å finne min stil. Hver duojár har sin måte å uttrykke seg på. Jeg ønsket å skape et levende uttrykk i mine belter. Håndsøm gir et levende uttrykk, det «ujevne» skaper liv i beltet. utfordringer kan handle om hvordan bevare det tradisjonelle håndverket i møte med moderne tid, tidsbruk og kostnad rundt et produkt, skaper spørsmål om lønnsomhet. Dette er noe man må være bevisst på som tradisjonsbærer. Valg av materiale spiller en viktig rolle, samme med uttrykket man velger å skape. Jeg kom etterhvert frem til en kombinasjon av å bruke maskinsøm og håndsøm som et uttrykk jeg var fornøyd med. Tilvirkning av egne materialer er noe jeg må jobbe videre med.

Materialet

Beltene består i hovedsak av ullstoff, garvet skinn og kråkesølv. Materialer av god kvalitet gir produkter med lang levetid. Derfor er kjennskap til materialet viktig for meg som duojár. Materialet jeg bruker i mine belter er kledestoff i klare farger. Jeg har ikke tatt det så langt at jeg vever mitt eget ullstoff, men kjøper dette ferdig. Innfarging av ullstoff vil jeg jobbe med fremover. Kleden som lages i dag virker som en løsere vevd klede enn kleden på de gamle beltene, derfor festes bitene på ulike måter for å ikke revne i kantene. For å unngå at hullene i kleden utvides og kråkesølvet faller ut, strykes det på vlisefix på baksiden av alle små deler, før det lages hull. Til kanting bruker jeg garvet reinskinn, noe som er lettere å få tak i enn garvet saueskinn. Skinnmaterialet vil jeg også tilvirke selv.

Fyll

Som fyll i beltet bruker jeg vadmél og vliselin for å få den stivheten jeg ønsker i brede belter. I smale belter kan vadmél og tett sikk-sakk søm være nok. Jeg bruker bomullsstoff som bakside.



Ulik tykkelse på fyll til belter

Kråkesølv

Kråkesølv er ikke en vare å få kjøpt i butikk, det kan være vanskelig å få tak i. Gjennom å jobbe med kråkesølvbelter har jeg erfart at kråkesølvet har ulik kvalitet, og at *godt* kråkesølv kan være vanskelig å finne. Med *godt* kråkesølv mener jeg kråkesølv, hvor lagene ligger tett sammen og som man kan klippe i små biter uten at kråkesølvet knuses og smuldrer opp, og flakene skal ha mye glans.



Flak kråkesølv



Porøst kråkesølv

Bilder fra besøk i et kråkesølvuttak i min hjemkommune.



Fra hula der uttaket ble gjort



Meisel og hammer

Applikasjon

Dekoren på beltene kan variere selv om de er fra samme område. I vårt område brukes også flettede belter, skinn- og kledebelter med sølvknapper og kråkesølvbelter sydd i skinn. Beltene kan ha flere uttrykk, noe som gir *duojáren* frihet til å designe og sette sitt særpreg på håndverket.



Overkaststing



Plattsøm

Jeg viser her ulike måter å applikere på, disse brukes i dag. Det fins selvfølgelig flere måter man kan gjøre dette på, det kan variere fra syerske til syerske. Overkast sømmen og plattsømmen for å feste bitene er en utvikling som kom etter rekonstruksjonsprosjektet. Jeg har også sett knapphullssting bli brukt til å feste bitene med. Jeg ønsker å sy så nær den tradisjonelle måten som mulig og velger å bruke overkaststing i min applikasjon. Stingene sys i samme farge som kleden og blir nesten usynlige, noe som gir et likt uttrykk som de gamle beltene har.

Kråkesølvbelte 2017 modell

For å visualisere mitt uttrykk på kråkesølvbelter valgte jeg å sy en modell av et av beltene som jeg tidligere hadde kopiert. Beltet er laget med de praktiske tilpasningene vi gjør i dag, som godt avstivet fyll, bakdel ev bomullsstoff og med bruk av vanlige beltespenner for å feste beltene. Beltene har også med utviklingen fått muligheter for å regulere vidde, ved at endene overlapper hverandre. Delen som "overlapper" festes på den gamle måten med snor som snurres rundt en knapp.



Kråkesølvbelte, brukes både av kvinner og menn.

Dekoren lages i rapporter etter lengden på beltet. Mønsterbitene klippes ut etter mønsteret man har bestemt. På beltet kan man se at det er lagt inn kråkesølv i stort sett alle biter, det gjør jeg for å skape mest mulig glans i beltet. Når alle deler er ferdig klippet, og kråkesølvet er lagt der man ønsker det, strykes bitene fast på beltet, før de festes på maskin eller for hånd. Med bruk av symaskin syr man bitene fast med liten sikk-sakk søm, ved håndsøm festes delene med overkaststing. Dette blir sydd med tråd i samme farge som bitene. Tilslutt applikerer jeg med tråd i kontrastfarge, da syr jeg med attersting for å få et fint resultat.

Når framdelen er ferdig dekorert festes denne til bakdelen. Beltespennen og «tungen» sys og monteres fast i bakdelen, før beltet kantes med skinn. Tilslutt dekkes skinnsømmen på fremsiden av beltet med en ullgarnsstikling. Det siste jeg gjør er å sette på en knapp og lage en snor til å feste beltet med.

Mine tanker etter første året.

Det første året som stipendiat er nå over. Jeg har jobbet mye praktisk og samtidig hatt god anledning til å lese og studere, tegne skisser og lage beskrivelser. Jeg har også fått trening i å formidle både skriftlig og muntlig. Jeg vil trekke frem besøket hos tidsvitnet, Margit, som en spesiell fin opplevelse. Jeg har vært på museumsbesøk og fått anledning til å boltre meg i arkiv blant mange gamle, interessante gjenstander. Jeg skulle gjerne hatt flere gjenstander å forholde meg til, som kunne gitt meg mer informasjon om hvordan våre klestradisjoner har vært i tidligere tider. Jeg har også fått tid til å reflektere over og kjenne på usikkerheten i det å ivareta og utvikle en håndverkstradisjon med et brudd i tradisjonen. Jeg har blitt mer interessert i å vite mer om hvordan tradisjonshåndverk overføres mellom generasjoner uten brudd, men basert på en naturlig overføring og utvikling. Ved å være duojár i en generasjon etter et brudd, ser jeg også verdien av å ha et skriftlig materiale tilgjengelig med gode beskrivelser, bilder og illustrasjoner.

Å sy kråkesølvapplikasjon har også vekket en interesse for ornamentikken. Hvor stammer formene opprinnelig fra og betyr de noe? Jeg vil også finne mer ut om geografisk utbredelse for bruk av kråkesølv og hvilke bruksområder kråkesølv har hatt. I vårt område brukes kråkesølvet til dekor på belter, kofter, barmkleder og koftekrager. Tidligere kilder viser at det også ble brukt på silbarahkka og på dorkekrager. Silbarahkka er et bryststykke som ble pyntet med kråkesølv, knapper og hekter av sølv. Den blir brukt som pyntekrage ved f.eks. brylluper men er sjelden i bruk i dag, spesielt i vårt område. En dork er et undertøysplagg, en overdel, her sydd av saueskinn. Dork ble brukt under koftene om vinteren. Kragen på dorken ble pyntet med kråkesølv, og kunne ses når den stakk opp av halsåpningen på kvinnekofta (Lappenes forhold, NSR).



Veske, Norsk Folkemuseum

Dette er noe som vil være interessant å finne ut av i arbeidet videre. På muséene jeg har besøkt har jeg funnet kråkesølvdekor brukt på andre gjenstander, som en veske med kråkesølvpynt og en kopi av en Silbarahkka. Jeg vil søke videre etter kråkesølvapplikasjon brukt i samisk klestradisjon.

Jeg har lært mye om koftebelter dette året og målet med å gi kråkesølvbeltene et personlig uttrykk har vært i fokus, jeg føler at jeg har kommet langt på vei. Uttrykket er ikke statisk og vil nok utvikles videre. Beltene har heller ikke linjalens nøyaktighet, men baseres på mitt øyemål. Stingene lever sitt liv, men hvert av dem er plassert med største bevissthet. Dette skaper et personlig preg over beltene. Jeg, som duojár, legger igjen mye av meg selv i mitt håndverk, og jeg håper folk kan

gjenkjenne mine belter og dekor som min uttrykksmåte. Jeg ønsker å inspirere andre med mitt håndverk og være en kultur- og tradisjonsbærer i framtiden.



Silbarahkka – sølvkrage, Samtidmuseet Mii (Kjellaug Isaksen)